

PODPIS SPADKODAWCY NA TESTAMENCIE WŁASNORĘCZNYM

Maciej Rzewuski

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

PODPIS SPADKODAWCY NA TESTAMENCIE WŁASNORĘCZNYM

Maciej Rzewuski

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2014

Stan prawny na 1 stycznia 2014 r.

Recenzent

Dr hab. Mieczysław Goettel, prof. Uniwersytetu w Białymstoku

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Joanna Maż

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2014

ISBN 978-83-264-3198-2

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Rodzicom moim dedykuję...

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wykaz terminów i sentencji łacińskich / 15

Wstęp / 17

Rozdział I

Testament w prawie polskim / 25

1. Pojęcie testamentu / 25
 - 1.1. Testament jako czynność prawna / 25
 - 1.1.1. Uwagi wprowadzające / 25
 - 1.1.2. Cechy testamentu jako czynności prawnej / 27
 - 1.2. Inne sposoby postrzegania testamentu / 37
 - 1.2.1. Testament – dokument / 37
 - 1.2.2. Testament – rzecz / 41
 - 1.2.3. Testament – oświadczenie woli spadkodawcy / 46
2. Przesłanki ważności testamentu / 51
 - 2.1. Zdolność testowania / 51
 - 2.1.1. Katalog podmiotów wyposażonych w uprawnienie do testowania / 51
 - 2.1.2. Propozycja rozszerzenia zakresu podmiotowego zdolności testowania / 56
 - 2.2. Wola testowania / 59
 - 2.2.1. Swoboda testowania – pojęcie i znaczenie prawne / 59
 - 2.2.2. *Animus testandi* spadkodawcy i jej ograniczenia / 63

Rozdział II

Forma testamentu holograficznego / 71

1. Tradycyjne wymogi formalne testamentu własnoręcznego / 71
 - 1.1. Pismo spadkodawcy / 71
 - 1.2. Data testowania / 77
2. Forma testamentu holograficznego w wybranych zagranicznych regulacjach prawnych / 83
 - 2.1. Systemy prawne *civil law* / 83
 - 2.1.1. Niemcy / 83
 - 2.1.2. Szwajcaria / 94
 - 2.1.3. Włochy / 105
 - 2.1.4. Hiszpania / 109
 - 2.2. Rozwiązania prawne *common law* / 114
3. Wnioski *de lege ferenda* / 119

Rozdział III

Istota i funkcje podpisu spadkodawcy / 125

1. Pojęcie podpisu na testamencie własnoręcznym / 125
 - 1.1. Podpis jako element czynności prawnej / 125
 - 1.2. Próby zdefiniowania pojęcia podpisu / 128
2. Cechy podpisu testatora / 135
 - 2.1. Własnoręczność / 135
 - 2.2. Czytelność / 141
 - 2.3. Trwałość / 143
3. Znaczenie podpisu na testamencie holograficznym / 145
 - 3.1. Rola podpisu / 145
 - 3.2. Hierarchia funkcji podpisu testatora / 148

Rozdział IV

Podpis spadkodawcy a rodzaj dokumentu zawierającego testament holograficzny / 154

1. Podpis na testamencie sporządzonym w formie odrębnego pisma / 154
2. Podpis na testamencie zawartym w liście spadkodawcy / 161
 - 2.1. Stanowisko doktryny i judykatury pod rządami prawa spadkowego / 161
 - 2.2. Poglądy nauki i orzecznictwa na gruncie unormowań kodeksu cywilnego / 168

Rozdział V

Tradycyjny podpis spadkodawcy a inne symbole / 176

1. Pseudonim / 176
2. Parafa / 178
3. Pozostałe znaki graficzne / 183
 - 3.1. Przydomki i przezwiska / 183
 - 3.2. Faksymilia i stampile podpisu / 185
 - 3.3. Nazwiska cudze i zmienione / 186
4. Zastępcze postacie podpisu / 189
5. Podpis elektroniczny / 194

Rozdział VI

Miejsce podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym / 201

1. Usytuowanie podpisu na dokumencie – uwagi ogólne / 201
2. Miejsce podpisu na testamencie zawartym w ramach odrębnego pisma / 205
 - 2.1. Stanowisko rygorystyczne / 205
 - 2.2. Koncepcje liberalne / 212
3. Miejsce podpisu na testamencie umieszczonym w liście spadkodawcy / 221

Rozdział VII

Inne aspekty prawne podpisu spadkodawcy / 224

1. Podpis spadkodawcy a sposób wykładni przepisów o testamencie / 224
 - 1.1. Interpretacja przepisów prawnych – między teorią zaufania a teorią woli / 224
 - 1.2. Europejski model wykładni prawa testamentowego / 229
 - 1.3. Amerykański sposób interpretacji przepisów o formie testamentu, czyli od *strict compliance* do *substantial compliance* / 239
 - 1.4. Zasada *favor testamenti* / 244
 - 1.4.1. Istota życzliwej interpretacji testamentu / 244
 - 1.4.2. Przykłady stosowania wykładni *in favorem testamenti* w judykaturze / 251
 - 1.4.3. Kwestia „wykładni uzupełniającej” / 261
2. Weryfikacja podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym / 265

- 2.1. Analiza podpisu testatora w postępowaniu cywilnym / **265**
- 2.2. Podpis spadkodawcy w ujęciu penalnym / **274**
 - 2.2.1. Testament holograficzny jako dokument w znaczeniu karnomaterialnym / **274**
 - 2.2.2. Fałszerstwo rozrządzenia z własnoręcznym podpisem testatora / **278**
- 2.3. Podpis spadkodawcy w ujęciu kryminalistycznym / **283**
 - 2.3.1. Testament własnoręczny jako dokument w znaczeniu kryminalistycznym / **283**
 - 2.3.2. Metody ekspertyzy podpisu testatora / **285**
 - 2.3.3. Lingwistyka sądowa a podpis spadkodawcy / **289**

Uwagi końcowe / **293**

Literatura / **307**

Akty prawne / **325**

Zestawienie orzeczeń / **329**

Wykaz skrótów

Źródła prawa

k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
k.c. a.	kodeks cywilny austriacki (ABGB)
k.c. f.	kodeks cywilny francuski
k.c. h.	kodeks cywilny holenderski
k.c. hp.	kodeks cywilny hiszpański
k.c. n.	kodeks cywilny niemiecki (BGB)
k.c. Nap.	kodeks cywilny Napoleona
k.c. r.	kodeks cywilny rosyjski
k.c. rum.	kodeks cywilny rumuński
k.c. sz.	kodeks cywilny szwajcarski (ZGB)
k.c. u.	kodeks cywilny ukraiński
k.c. węg.	kodeks cywilny węgierski
k.c. wł.	kodeks cywilny włoski
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
k.k. n.	kodeks karny niemiecki
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)

k.p.c. n.	niemiecki kodeks postępowania cywilnego
k.s.h.	ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1030)
pr. not.	ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn.: Dz. U. z 2008 r. Nr 189, poz. 1158 z późn. zm.)
pr. sp.	dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328 z późn. zm.)
pr. weksl.	ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo wekslowe (Dz. U. Nr 37, poz. 282 z późn. zm.)
u.p.e.	ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 262)

Czasopisma i publikatory

Apel.-W-wa	Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Warszawie
Biul. SN	Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
CMLR	Common Market Law Review
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo
NPN	Nowy Przegląd Notarialny
ONSA WSA	Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i wojewódzkich sądów administracyjnych
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna (od 1995 r.)
OSNCK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej

OSNC-ZD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – zbiór dodatkowy
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSPİKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PiP	Państwo i Prawo
PN	Przegląd Notarialny
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
Pr. Bank.	Prawo Bankowe
Prok. i Pr.-wkl.	Prokuratura i Prawo – wkładka
PS	Przegląd Sądowy
Rec.	zbiór orzeczeń sądów wspólnotowych (przed dniem 1 maja 2004 r.)
SC	Studia Cywilistyczne
St. Pr.-Ek.	Studia Prawno-Ekonomiczne
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUŁ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego

Organy orzekające

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie TSUE – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej)
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SW	Sąd Wojewódzki
TK	Trybunał Konstytucyjny

Wykaz terminów i sentencji łacińskich

- a contrario* – z przeciwności
ab in testato – po kimś, kto nie pozostawił testamentu
ad solemnitatem – pod rygorem nieważności
animus signandi – wola podpisania
animus testandi – wola testowania
argumentum a rubrica – wnioskowanie z systematyki ustawy
benigna interpretatio – przychylna interpretacja
causa cavendi – podstawa prawna zabezpieczenia wierzytelności
causa donandi – podstawa prawna przysporzenia o charakterze darmym
causa obligandi vel acquirendi – podstawa prawna zaciągnięcia zobowiązania (nabycia)
causa solvendi – podstawa prawna świadczenia w celu umorzenia zobowiązania
clara non sunt interpretanda – jasne nie wymaga interpretacji
conditiones iuris – warunki prawne
cum animo testandi – z wolą testowania
cura ventris – kuratela dla dziecka poczętego, jeszcze nie urodzonego
de facto – w rzeczywistości
donatio mortis causa – darowizna na wypadek śmierci
erga omnes – wobec wszystkich
essentialia negotii – elementy przedmiotowo istotne
ex lege – z mocy prawa
ex testamento – na podstawie testamentu
exceptiones non sunt extendendae – wyjątki należy interpretować ściśle
expressis verbis – wyraźnymi słowami, dobitnie
fac simile – czyż podobnie
falsa demonstratio non nocet – fałszywe oznaczenie nie szkodzi
favor testamenti – przychylna interpretacja testamentu

heredis institutio caput et fundamentum totius testamenti est – za początek oraz fundament całego testamentu uważa się ustanowienie dziedzica
in abstracto – w ogólności
in casu – w sprawie
in concreto – w danym przypadku
in fraudem legis – w celu obejścia ustawy
in statu nascendi – w chwili powstawania (w stadium początkowym)
inter vivos – między żyjącymi
ius cogens – prawo bezwzględnie obowiązujące
ius infinitum – prawo absolutne
legatum per damnationem – zapis o skutku obligacyjnym
legatum per vindicationem – zapis rzeczowy
lege non distinguente nec nostrum est distinguere – tam, gdzie ustawa nie rozróżnia, nie naszą jest rzeczą wprowadzać rozróżnienie
lex specialis – przepis szczególny
lucidum intervallum – jasna przerwa, chwila przytomności
mortis causa – na wypadek śmierci
nasciturus – dziecko poczęte, ale jeszcze nie narodzone
onus probandi – ciężar dowodu
per analogiam – przez analogię
per facta concludentia – w sposób dorozumiany
post mortem – po śmierci
presumptio iuris tantum – domniemanie prawne usuwalne
ratio legis – cel uchwalenia danej ustawy
res extra commercium – rzecz wyłączona z obrotu
res in commercio – rzecz w obrocie
res iudicata – powaga rzeczy osądzonej
sensu largo – w szerokim znaczeniu
sensu stricto – w ścisłym znaczeniu
successio – dziedziczenie, sukcesja
summum ius summa iniuria – najwyższe prawo najwyższą niesprawiedliwością
universale – uniwersalny (-a, -e)
universitas iuris – zbiór praw
veritas praevalet solemnitas – prawda ubiega formę
vis compulsiva – przymus względny (kompulsywny)

Wstęp

Dziedziczenie stanowi problematykę niezwykle ważką zarówno od strony jurydycznej, praktycznej, jak i społecznej. Wprawdzie istnieje wiele analiz naukowych z tego zakresu, jednak nie sposób oprzeć się wrażeniu, że pomijają one niektóre kwestie albo też postrzegają je w sposób pobieżny. Okoliczność tę wydaje się potwierdzać fakt powołania Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości, której podstawowym zadaniem jest zredagowanie tekstu nowego kodeksu cywilnego, w tym również księgi dotyczącej prawa spadkowego. Ponadto w literaturze coraz częściej pojawiają się mniej lub bardziej zasadne postulaty wprowadzenia nowych instytucji prawnych, jak testament działowy lub rozrządzenie mistyczne, uzupełnienia tytułów powołania do spadku o kontrakty dziedziczenia, w tym darowiznę na wypadek śmierci, a także korelacji przepisów prawa spadkowego z regulacjami innych aktów normatywnych, dotyczących m.in. alimentacji oraz podatku od spadków i darowizn¹. Trzeba także pamiętać o prowadzonych pracach nad unifikacją prawa prywatnego w Europie, których efektem ma być jednolity *Common Frame of Reference* obejmujący swoim zakresem również materię spadkobrania.

Nie negując potrzeby przeprowadzenia reformy polskiego prawa spadkowego oraz jego harmonizacji z regulacjami wspólnotowymi, moje rozważania skoncentrowałem na dziedziczeniu testamentowym, a konkretnie podpisie spadkodawcy na rozrządzeniu holograficznym. Wprawdzie zagadnienie to doczekało się już licznych wypowiedzi w judykaturze i piśmiennictwie, lecz nadal istnieje sporo nierozstrzy-

¹ Szerzej T. Mróz, *O potrzebie i kierunkach zmian przepisów prawa spadkowego*, PS 2008, nr 1, s. 81 i n.; M. Załucki, *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, PS 2008, nr 1, s. 95 i n.; H. Witczak, A. Kawalko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2008, s. 71.

gniętych wątpliwości w materii poprawnego podpisania testamentu własnoręcznego.

Uprawienie do rozporządzania prawami majątkowymi na wypadek śmierci bezspornie stanowi jeden z podstawowych przywilejów człowieka, związany z konstytucyjnym i bezwzględnym prawem własności, zmierzający do pobudzenia aktywności życiowej spadkodawcy i pomnażania jego majątku. Osobie fizycznej przysługuje bowiem wynikająca z ustawy zasadniczej wolność nabywania uprawnień majątkowych, wykonywania ich i dysponowania nimi w obrocie *inter vivos* i *mortis causa*². Bogacenie się społeczeństwa, będące wynikiem wzrostu gospodarczego, to jedna z wielu przyczyn, dzięki którym ludzie przywiązują dużą wagę do możliwości skutecznego rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci, podejmując tym samym nieuniknioną dyskusję na temat potrzeby ciągłego doskonalenia mechanizmów prawnych służących do przenoszenia własności między pokoleniami³.

Testament jest czynnością prawną sformalizowaną. Rozrządzenie na wypadek śmierci pozostaje ważne tylko wówczas, jeśli spełnia przewidziane prawem wymogi co do jego formy. Tytułowe zagadnienie wiąże się zatem ściśle z szeroko pojmowanym sporządzaniem testamentu. W przypadku rozrządzenia holograficznego wystarczające jest zachowanie trzech przesłanek: ręcznego pisma, daty i podpisu testatora. Niestety, praktyka dowodzi, że im czynność prawna jest bardziej skomplikowana pod względem formalnym (np. testament notarialny), tym mniej pojawia się wątpliwości co do jej skuteczności. Realizacja rygorów formalnych jest też istotna z innych względów. Działanie to ma skłonić spadkodawcę do podjęcia w pełni świadomej i ostatecznej decyzji w przedmiocie określenia losów jego majątku *post mortem*. Uzależnienie ważności testamentu od zachowania kodeksowej formy powinno też ułatwiać zbadanie *animus testandi* autora dokumentu i umożliwiać jego odróżnienie od projektów rozrządzeń lub aktów sfałszowanych⁴. Doniosłość przepisów o formie testamentu wzrasta przez fakt, że ocena sporządzonego rozrządzenia jest z reguły dokonywana dopiero po śmierci spadkodawcy.

Wskazane aspekty przyczyniły się do powstania niniejszej pracy. Objęcie szczegółową analizą podpisu spadkodawcy jako obligatoryjnej

² Zob. uzasadnienie wyroku TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99 (Dz. U. Nr 11, poz. 91).

³ J. Turlukowski, *Sporządzenie testamentu w praktyce*, Warszawa 2009, s. 11.

⁴ Por. J. Gwiazdomorski, *Formy testamentu*, NP 1966, nr 6, s. 713.

przesłanki ważności rozrządzenia z art. 949 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) jest konieczne z punktu widzenia osób fizycznych zdecydowanych na skorzystanie z „najprostszej” w założeniu ustawodawcy formy testowania. Poruszona problematyka wydaje się doniosła teoretycznie i pragmatycznie jednak nie tylko dla potencjalnych spadkodawców, lecz także dla podmiotów profesjonalnie zajmujących się zagadnieniem formy holograficznej rozrządzenia, a pośrednio także tematyką podpisywania dokumentów. Ze względu na fakt, że najwięcej wątpliwości dotyczy poprawnego sygnowania rozrządzenia własnoręcznego podpisem testatora, w taki właśnie sposób został określony zakres badań. W rozważaniach odwołano się do przykładowych regulacji prawnych obowiązujących w systemach państw europejskich i amerykańskich. Moim celem jest bowiem zaproponowanie możliwie najlepszych rozwiązań legislacyjnych oraz w zakresie wykładni przepisów prawnych traktujących o podpisie spadkodawcy na testamentie własnoręcznym. Z tego powodu analizowane zagadnienie nabiera charakteru bardziej uniwersalnego, mogąc służyć jako materiał porównawczy dla dyskusji w państwach, w których funkcjonują różne porządki prawne.

Badaną materię udało się zamknąć w siedmiu rozdziałach. Praca została oparta przede wszystkim na dorobku powojennej literatury, orzecznictwie Sądu Najwyższego, sądów powszechnych i administracyjnych. W opracowaniu przedstawiono mniej lub bardziej nowatorskie rozwiązania wybranych systemów prawnych państw europejskich i amerykańskich. Celem porównania sięgnięto m.in. do kodeksu cywilnego Napoleona, BGB, ZGB, ABGB, regulacji Stanów Zjednoczonych Ameryki, ustawodawstwa kanadyjskiego i wielu innych aktów normatywnych. W poszczególnych rozważaniach wielokrotnie odwołano się do orzecznictwa zagranicznego, a zwłaszcza niemieckiego, szwajcarskiego, włoskiego i hiszpańskiego, jak też do ugruntowanych judykatów Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Rozdział I opracowania stanowi niezbędne wprowadzenie do tytułowego zagadnienia. Poruszono w nim kwestie dotyczące istoty, charakteru i sposobu postrzegania polskiego testamentu. Zaproponowano przy tym nie dwu-, lecz wielorakie pojmowanie rozrządzenia na wypadek śmierci, w tym interpretację testamentu przez pryzmat rzeczy ruchomej i oświadczenia woli spadkodawcy. Sporo uwagi poświęcono zamiarowi testowania i jego znaczeniu w procesie wykładni przepisów o formie testamentu. Rozdział kończą rozważania natury prawnopo-

równaczej i wnioski *de lege ferenda* odnoszące się do podstawowych atrybutów prawnych potencjalnego testatora, niezbędnych do sporządzenia ważnego rozrządzenia *mortis causa*. W tej części pracy postawiono pytania o to:

- czym jest testament,
- jakie są charakterystyczne cechy testamentu jako czynności prawnej,
- kto powinien posiadać zdolność holograficznego testowania,
- jaka jest rola *animus testandi* przy weryfikacji rygorów formalnych testamentu.

Udzielenie odpowiedzi na tak zredagowane pytania tworzy ogólny obraz obowiązujących regulacji prawnych dotyczących dziedziczenia testamentowego w Polsce i szczególnie – w przedmiocie formy holograficznej rozrządzenia na wypadek śmierci. Umożliwia też obserwację liberalnych rozwiązań w tej materii, funkcjonujących w wybranych zagranicznych systemach prawnych. Na tle konkretnych instytucji prawa spadkowego podjęto próbę rozstrzygnięcia „odwiecznych” dylematów z zakresu spadkobrania i ustalenia priorytetów pomiędzy formalizmem testamentu a autonomią woli spadkodawcy.

W rozdziale II, odwołując się do przykładowych regulacji prawnych państw obcych, przeanalizowano zagadnienie daty i pisma ręcznego spadkodawcy jako tradycyjnych wymogów formalnych testamentu holograficznego. W tej części pracy poruszono też aspekty ponadnarodowe tytułowego rozrządzenia. Na przykładzie testamentu niemieckiego, szwajcarskiego, hiszpańskiego i włoskiego ukazano główne założenia europejskich porządków prawnych *civil law* w zakresie holograficznego testowania. Celem odnalezienia najlepszych rozwiązań legislacyjnych w badanym zakresie sięgnięto również do wybranych regulacji prawnych *common law*. Stąd zakresem analizy objęto m.in. szkocki testament własnoręczny, rozrządzenia amerykańskie i kanadyjskie. Rys prawno-porównawczy zmierza z jednej strony do wykazania „słabych stron” obcych rozwiązań prawnych dotyczących badanego zagadnienia, z drugiej zaś do sformułowania postulatów adaptacji niektórych „sprawdzonych” praktyk związanych z formą testamentu własnoręcznego do polskiego porządku prawnego. W podsumowaniu zgłoszono wnioski o charakterze *de lege ferenda*, postulując m.in. eliminację ustawowego wymogu ręcznego spisania dyspozycji testamentu holograficznego przy równoczesnym przejęciu funkcji zakreslonych dla takiego pisma przez własnoręczny podpis testatora.

Rozdział III to przede wszystkim analiza istoty podpisu spadkodawcy na testamentie własnoręcznym, także w kontekście elementów przedmiotowo istotnych czynności prawnej na wypadek śmierci. Zaprezentowano tu wiele koncepcji teoretycznych dotyczących definicji opisywanego znaku graficznego, ukazując ich wady i zalety, aby w konkluzji dokonać wyboru jednej, uniwersalnej definicji terminu. Rozważania wzbogacono przez odwołanie się do propozycji terminologicznych o zasięgu międzynarodowym. Poświęcono też uwagę charakterystyce podpisu testatora i sformułowano katalog jego obligatoryjnych cech. Na zakończenie zestawiono cele podpisu spadkodawcy na testamencie z art. 949 k.c., a następnie podjęto próbę zhierarchizowania jego podstawowych funkcji, tzn. ustalenia autorstwa testamentu, zbadania *animus testandi* spadkodawcy oraz faktu zakończenia dokumentu.

W rozdziale IV ukazano korelacje między treścią podpisu testatora a rodzajem dokumentu zawierającego rozrządzenie na wypadek śmierci. Moim zadaniem było wykazanie, że w zależności od formy złożonego *in concreto* oświadczenia ostatniej woli spadkodawcy, „kształt” podpisu autora dokumentu może być całkowicie odmienny. Ze względów praktycznych rozważania skoncentrowano na wyróżnieniu dwóch sytuacji faktycznych – zamieszczeniu testamentu holograficznego w treści listu oraz zawarciu go w ramach osobnego dokumentu. Na tym tle przeanalizowano dominujące stanowiska przedstawicieli doktryny i judykatury, dzieląc je chronologicznie na wyrażone pod rządami prawa spadkowego oraz zredagowane na gruncie unormowań kodeksu cywilnego.

W rozdziale V pracy dokonano rozróżnienia między „tradycyjnym” podpisem testatora a innymi oznaczeniami identyfikującymi osobę autora złożonego oświadczenia ostatniej woli. W konsekwencji odwołano się do zastępczych postaci podpisu, przydomków i przezwisk, faksymiliów i stampili, a nawet podpisu elektronicznego. Najwięcej uwagi poświęcono kwestii celowości szerokiego postrzegania podpisu spadkodawcy, którego zakresem powinny być objęte w szczególności pseudonim i paraфа, wypisane ręcznie przez testatora. W uzasadnieniu poglądu powołano wiele argumentów natury merytorycznej i praktycznej, które dodatkowo wsparto przykładami funkcjonowania podobnych mechanizmów interpretacyjnych na gruncie zagranicznych systemów prawnych. Za priorytetowe uznano sformułowanie liberalnej, szerokiej definicji podpisu testatora, jak również zgłoszenie postulatu objęcia

tym pojęciem innych graficznych „oznaczeń” spadkodawcy, stale wykorzystywanych przezeń w obrocie *inter vivos*.

Rozdział VI to dyskusja na temat miejsca podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym. W tej części pracy rozważono całe spektrum argumentów „za” i „przeciw” zasadności opowiedzenia się za racjami jednego z dwóch dominujących stanowisk w tej materii: rygorystycznego i liberalnego. Celem przeprowadzenia wszechstronnej analizy tytułowego zagadnienia opisano rozmaite, nierzadko kontrowersyjne, poglądy przedstawicieli nauki polskiej i zagranicznej. Wywody wieńczy przedstawienie spójnego poglądu odnośnie do lokalizacji podpisu spadkodawcy na testamencie własnoręcznym zawartym w liście testatora skierowanym do spadkobiercy lub innego podmiotu.

Pracę zamyka rozdział VII, w którym zbadano kwestie wpływu sposobu wykładni przepisów o testamencie na interpretację terminu „podpis spadkodawcy”. Podkreślono dotychczas pomijane w piśmiennictwie i judykaturze, istotne konsekwencje zmian w procesie wykładni przepisów prawa dotyczących formy testamentu holograficznego, będące następstwem wstąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do grona państw członkowskich Unii Europejskiej. Posiłkując się – w myśl rygorów wspólnotowych – wykładnią językową przepisu art. 949 k.c., wiele wątpliwości merytorycznych dotyczących treści podpisu testatora lub miejsca jego usytuowania na dokumencie można uznać za rozstrzygnięte. Niestety, jak wykazuje praktyka, taki sposób interpretacji bywa nierzadko krzywdzący dla powołanych spadkobierców testamentowych, a co gorsze – sprzeczny z rzeczywistą wolą spadkodawcy. Stąd w mojej ocenie prawnie dozwolonym środkiem służącym do łagodzenia sztywnych reguł interpretacji prawa w zakresie testamentu holograficznego powinna być kodeksowa zasada *favor testamenti*. Doniosłość instytucji wykazano na przykładzie konkretnych judykatów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych i orzecznictwa europejskiego. Powołano się też na amerykańską tendencję do liberalizacji unormowań prawnych traktujących o testamencie holograficznym, sygnalizując dostrzegalną w piśmiennictwie i judykaturze zmianę koncepcji dogmatycznych ze *strict compliance* na *substantial compliance*. Przedstawiając postulat zasadności postrzegania *favor testamenti* jako zasady prawnej w znaczeniu systemowym, ukazano korzyści wynikające z takiego rozwiązania, czyniące zadość wciąż rosnącym oczekiwaniom społecznym w tym zakresie.

Rozdział VII wzbogacono też o wybrane zagadnienia z zakresu weryfikacji podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym. W pierwszej kolejności opisano zagadnienie sądowej analizy rygorów formalnych testamentu własnoręcznego, uwzględniając wprowadzony przez ustawodawcę 1 października 2008 r.⁵ alternatywny sposób poświadczenia dziedziczenia – tzw. notarialne certyfikaty spadkowe. W tej części pracy uznano za celową próbę udzielenia odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) czy w każdym przypadku dziedziczenia *ex testamento holographo* sąd spadku powinien z urzędu dopuścić dowód z opinii biegłego grafologa celem sprawdzenia realizacji przesłanek formalnych z art. 949 k.c., w tym prawidłowego podpisania dokumentu? oraz
- 2) czy brak materiału porównawczego już *in abstracto* wyklucza możliwość przeprowadzenia ekspertyzy pisma ręcznego i podpisu przez biegłego odpowiedniej specjalności?

Następnie zwrócono uwagę na karnomaterialne ujęcie formy holograficznej rozrządzenia, a zwłaszcza podpis spadkodawcy. Przedstawiono tu wiele argumentów przemawiających za dopuszczalnością, a wręcz potrzebą uznania testamentu własnoręcznego za dokument w rozumieniu art. 115 § 14 k.k. Szczegółowo opisano przestępstwo formalne fałszu materialnego rozrządzenia holograficznego, uwzględniając orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych. Na zakończenie zbadano aspekty kryminalistyczne podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym. Poczynając od wskazania, że tytułowe rozrządzenie stanowi dokument w znaczeniu kryminalistycznym, poprzez ogólną prezentację najczęściej stosowanych w praktyce metod ekspertyzy podpisu spadkodawcy, skoncentrowano się na wykazaniu zasadności wykorzystania na gruncie prawa testamentowego innowacyjnej dziedziny nauki, jaką jest lingwistyka sądowa. Nauka ta może bowiem wywrzeć znamienity wpływ na ustalenie *animus testandi* spadkodawcy.

Zbadanie według zaprezentowanego schematu treści obowiązujących regulacji prawnych dotyczących podpisu spadkodawcy na testamencie holograficznym, jak też planowanych nowelizacji o zasięgu krajowym i ponadnarodowym (zwłaszcza wspólnotowym) prowadzi do potwierdzenia głównej hipotezy badawczej. Odwołując się do argumentów dogmatycznych, teoretycznych i społecznych, starałem się

⁵ Data wejścia w życie ustawy z dnia 24 sierpnia 2007 r. o zmianie ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 181, poz. 1287).

wykazać, że kluczowym zagadnieniem dla dziedziczenia testamentowego, a zwłaszcza formy rozrządzenia własnoręcznego, jest zasada prawna *favor testamenti*. Pozostając w zgodzie z *animus testandi* spadkodawcy, kreuje ona potrzebę umiarkowanie liberalnej wykładni regulacji z zakresu prawa testamentowego. Motywem przewodnim przy dokonywaniu oceny prawidłowości podpisania testamentu własnoręcznego i w konsekwencji ważności rozrządzenia *mortis causa* powinno być każdorazowo dążenie do możliwie najpełniejszego odzwierciedlenia faktycznych zamiarów testatora. Ten bez wątpienia najistotniejszy aspekt badawczy wydaje się być zauważany w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i wielu innych, zaledwie przykładowo powołanych w treści opracowania zagranicznych organów wymiaru sprawiedliwości. Myślę, że aprobatą przedstawionego poglądu może okazać się jednym z priorytetowych kroków na drodze do pełnej unifikacji prawa testamentowego w zjednoczonej Europie.

Rozdział I

Testament w prawie polskim

1. Pojęcie testamentu

1.1. Testament jako czynność prawna

1.1.1. Uwagi wprowadzające

Śmierć człowieka z reguły nie skutkuje równoczesnym wygaśnięciem wszelkich przysługujących mu praw i ciążących na nim obowiązków. Zgodnie z treścią art. 922 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. k.c. prawa i obowiązki osoby fizycznej, które mają charakter majątkowy, przechodzą z momentem jej śmierci na jeden lub więcej podmiotów. Podobną definicję spadku zawiera przepis art. 659 k.c. hp., według którego pojęcie to oznacza majątek osoby, tj. prawa i obowiązki, które nie gasną po jej śmierci. Źródeł niniejszych, zaledwie przykładowo wymienionych regulacji prawnych należy poszukiwać w sposobie postrzegania prawa własności⁶.

Zgodnie z regulacją art. 926 § 1 k.c. ustawodawca polski przewiduje aktualnie tylko dwa porządki dziedziczenia: ustawowe (określone przepisami prawa) i testamentowe (kreowane wolą spadkodawcy, wyrażoną w testamencie). Bezsporny prymat wiedzy drugi z wymienionych tytułów powołania do spadku⁷. Taki wniosek wynika wprost

⁶ Por. art. 21 ust. 1, art. 31 ust. 3 i art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji RP. Zob. też art. 1 protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonego w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/1 z późn. zm.), a także uchwałę składu siedmiu sędziów SN z dnia 11 lutego 1993 r., III AZP 28/92, OSNC 1993, nr 7–8, poz. 117, w której zważono, że „własność jest prawem szczególnie chronionym w polskim systemie prawnym”.

⁷ Podobnie przepis art. 658 k.c. hp.

z brzmienia art. 926 § 2 k.c., wedle którego dziedziczenie ustawowe znajduje zastosowanie dopiero wówczas, gdy spadkodawca nie pozostawił ważnie sporządzonego testamentu wyłączającego lub modyfikującego reguły ustawowe albo gdy osoby powołane do dziedziczenia nie chcą lub nie mogą być spadkobiercami. *Successio ex testamento*, której początki sięgają V w. przed Chrystusem, już w prawie rzymskim miała znaczenie nadrzędne względem dziedziczenia *ex lege*. Potwierdza to nazwa tego ostatniego, brzmiąca *ab in testato* – tzn. „po kimś, kto nie pozostawił testamentu”⁸.

Zasadniczo pojęcie testamentu nie zostało zdefiniowane w obowiązujących systemach prawnych państw europejskich. Taka sytuacja istnieje zarówno w krajach postsocjalistycznych⁹, jak też w państwach Europy Zachodniej¹⁰. Nieliczne wyjątki w tym zakresie stanowią przepisy: art. 587 k.c. wł. (zgodnie z jego treścią testament jest aktem, na podstawie którego spadkodawca rozrządza swoim majątkiem lub jego częścią od momentu zgonu) oraz art. 667 k.c. hp. (w myśl tego przepisu testamentem jest dokument, w którym osoba dysponuje swoim majątkiem lub jego częścią na wypadek śmierci)¹¹.

Pojęcie testamentu w krajach *civil law* jest odmiennie interpretowane niż w krajach *common law*. O ile w systemach prawa kontynentalnego niniejszy termin jest zwykle używany na określenie konkretnego dokumentu sporządzonego według przyjętych prawideł ustawowych, o tyle w regulacjach prawnych *common law* terminu *will* używa się abstrakcyjnie dla oznaczenia ogółu dokumentów, które zawierają choćby fragment ostatniej woli spadkodawcy¹².

Prawodawca polski nie określa wprost, czym jest testament. W piśmiennictwie termin ten występuje w kilku znaczeniach. Przede wszystkim używa się go do oznaczenia czynności prawnej, mocą której osoba fizyczna określa losy swojego majątku *post mortem* (np. art. 941, 943–945, 947–955 k.c.). Przez czynność prawną rozumie się pewien

⁸ B. Żmigrodzka, *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997, s. 7 i n. Zob. też K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1979, s. 470; M. Zabłocka, W. Wołodkiewicz, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2001, s. 171 i n.

⁹ Wyjątek w tej materii stanowi ustawodawstwo rumuńskie (art. 802 k.c. rum.).

¹⁰ Por. art. 895 k.c. f. i art. 587 ust. 1 k.c. wł.

¹¹ Prawodawca hiszpański ograniczył więc pojęcie testamentu wyłącznie do dokumentu zawierającego postanowienia *mortis causa*.

¹² K. Osajda (w): W. Borysiak [i in.], *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Spadki* (art. 922–1088 KC), red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 258.

stan faktyczny, w skład którego wchodzi co najmniej jedno oświadczenie woli i z którym norma prawna wiąże określony skutek prawny¹³. Należy przy tym pamiętać, że w myśl art. 56 k.c. czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, ale także te, które wynikają z ustawy, zasad współżycia społecznego oraz z ustalonych zwyczajów.

W tym miejscu trzeba wyraźnie podkreślić, że niezależnie od obranego *in concreto* sposobu postrzegania testamentu, pojęcie to nie jest zależne od rodzaju zawartych w nim dyspozycji (majątkowe, osobiste, rodzinne) ani też od przedmiotu danego rozrządzenia (całość spadku, jego fragmenty)¹⁴. Można natomiast wyszczególnić zespół podstawowych cech, które odróżniają testament od pozostałych zachowań prawnych. Zdaniem A. Mączyńskiego kumulatywne wystąpienie jednostronności, odwołalności i charakteru *mortis causa* jest niezbędne „ażeby w ogóle można było mówić o testamencie”¹⁵.

1.1.2. Cechy testamentu jako czynności prawnej

Bez wątpienia testament jest czynnością prawną jednostronną. Okoliczność ta nie powinna budzić najmniejszych wątpliwości. Jego ważność nie zależy od złożenia stosownego oświadczenia woli przez osobę trzecią tudzież od jego dojścia do świadomości innego podmiotu. Wprawdzie cecha jednostronności testamentu stanowi jeden z głównych argumentów podnoszonych przeciwko dopuszczalności testamentów wspólnych, jednak zdaniem zwolenników przedmiotowej instytucji odpowiednia interpretacja przepisów o testamencie pozwala sformułować opinię o jednostronnym charakterze także testamentów wspólnych¹⁶. Rozrządzenie testamentowe jest przy tym taką jednostronną czynnością prawną, w której oświadczenie woli spadkodawcy nie jest składane innemu podmiotowi (adresatowi). Osoby, przed którymi spadkodawca testuje (np. notariusz, burmistrz), podobnie jak świadko-

¹³ A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 204. Szerzej zob. S. Grzybowski (w:) *System prawa cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, red. W. Czachórski, Ossolineum 1974, s. 467–473.

¹⁴ F. Błahuta, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 1972, s. 1857.

¹⁵ Tak zob. A. Mączyński, *Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Ustawowe i konwencyjne unormowanie problematyki formy. De forma testamenti secundum ius privatum usui inter nationes destinatum*, Kraków 1976, s. 53 i n.

¹⁶ Szerzej zob. M. Niedośpiał, *Testament allograficzny (administracyjny)*, Bielsko-Biała 2004, s. 25–26.

wie testamentu (np. ustnego) nie są odbiorcami oświadczenia woli spadkodawcy, lecz spełniają funkcję o charakterze dokumentacyjnym¹⁷.

Z jednostronnością opisywanej czynności wiąże się osobisty charakter testamentu. Cecha ta wynika z faktu, że jedynym uprawnionym do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci jest spadkodawca¹⁸. Tym samym definitywnie wykluczono możliwość sporządzenia (ale i odwołania) testamentu przez osobę trzecią, pełnomocnika lub przedstawiciela¹⁹. Opisywana cecha rozrządzenia dominuje także w europejskich systemach prawa spadkowego. Tytułem przykładu można wskazać przepis § 2064 k.c. n., według którego „spadkodawca może sporządzić testament tylko osobiście”. Ponadto niemieckiemu testatorowi nie wolno formułować dyspozycji w sposób, który przyznawałby osobie trzeciej jakiegokolwiek uprawnienia w zakresie dokonywania prawnie wiążącej oceny co do obowiązywania konkretnego postanowienia testamentowego. Pozbawiono też spadkodawcę możliwości odstąpienia innemu podmiotowi kompetencji w materii wskazania beneficjenta przysporzenia spadkowego, czy też określenia jego przedmiotu²⁰. Zakaz ten jest równie silnie eksponowany w hiszpańskim prawie spadkowym. Zgodnie z regulacją art. 670 k.c. hp. testament jest dokumentem osobistym, który nie może być sporządzony przez osobę trzecią, pełnomocnika tudzież powiernika. Podobnie jak w prawie niemieckim nie jest tu również możliwe przeniesienie na podmioty trzecie prawa wyznaczenia spadkobiercy (legatariusza) ani też uprawnienia do oznaczenia dziedziczonej lub zapisanej masy spadkowej.

¹⁷ S. Wójcik (w:) *System prawa cywilnego*, t. 4, *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piąkowski, Ossolineum 1986, s. 178–179.

¹⁸ Analogiczne rozwiązanie zawiera przepis art. 1118 k.c. r. Regulacja prawna dotycząca rozrządzeń testamentowych została wprowadzona w Rosji stosunkowo niedawno. W 1993 r. uchwalono tu bowiem prawo o notariacie, a dopiero w 2001 r. – część III kodeksu cywilnego, regulującą prawo dziedziczenia.

¹⁹ Zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 16 i n. W tym miejscu warto odwołać się do twierdzeń Autorki, która wskazała argumenty przemawiające za niedopuszczalnością sporządzenia testamentu przez pełnomocnika zarówno w jego postaci ogólnej, jak i szczególnej. Otóż, pierwsza z powołanych form pełnomocnictwa jest niedopuszczalna z racji tego, że testament nie jest czynnością zwykłego zarządu. Nieracjonalne byłoby również posłużenie się w analizowanej materii pełnomocnictwem szczególnym, skoro już samo jego umocowanie musiałoby odpowiadać merytorycznie treści testamentu.

²⁰ Zob. § 2065 k.c. n.

Osobisty charakter testamentu wiąże się ściśle z zasadą autonomii woli podmiotów stosunku cywilnoprawnego. Istota dziedziczenia *ex testamento* sprowadza się bowiem do jak najpełniejszego odzwierciedlenia rzeczywistej woli testatora. Wprawdzie przy rozrządzeniach innych niż własnoręczne treść dyspozycji bywa z reguły spisywana przez osobę trzecią, jednak bezspornie wyłącznym autorem składanego oświadczenia woli pozostaje spadkodawca. Testament jest więc jednym z nielicznych wyjątków od obowiązującej na gruncie prawa polskiego reguły, że czynność prawna może być skutecznie dokonana przez przedstawiciela²¹.

Kolejną ważką cechą testamentu jako czynności prawnej jest charakter *mortis causa*. Niewątpliwie podział czynności prawnych na dokonywane między żyjącymi (*inter vivos*) i na wypadek śmierci (*mortis causa*) został wyodrębniony z uwagi na kryterium chwili powstania skutków prawnych danej czynności. Konsekwencje tych pierwszych następują z reguły już w chwili podjęcia konkretnej aktywności. Okoliczności tej nie podważa opatrzenie takiej czynności warunkiem czy zastrzeżenie terminu. Czynności prawne *inter vivos* są skuteczne w sferze podmiotów żyjących (rzeczywiście istniejących), tak osób fizycznych, prawnych, jak i tzw. niepełnych osób prawnych. Z kolei skutki prawne czynności na wypadek śmierci powstają dopiero z momentem śmierci oświadczającego, którym może być wyłącznie osoba fizyczna. Do ważkich konsekwencji przypisania testamentowi charakteru *mortis causa* należy zatem brak powstania skutków prawnych w dniu ukończenia testamentu oraz możliwość odwołania rozrządzenia w całości lub w części w każdej chwili²². W efekcie sporządzony testament do momentu śmierci testatora pozostaje *de facto* czynnością bezskuteczną. Zawarte w nim dyspozycje nie wiążą osoby dokonującej rozrządzenia ani tym bardziej podmiotów występujących w charakterze potencjalnych spadkobierców. Samo sporządzenie testamentu nie ogranicza też odpowiedzialności majątkowej spadkodawcy względem jego wierzycieli²³.

²¹ M. Niedośpał, *Testament allograficzny...*, s. 32.

²² Tak zob. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 14–15.

²³ F. Błahuta, *Kodeks cywilny...*, s. 1857.

Zgodnie z przepisem art. 943 k.c. spadkodawca może odwołać sporządzony testament w każdym momencie²⁴. Uprawnienia tego nie można się zrzec w żadnym wypadku. Ewentualne podjęcie takiego aktu dyspozytywnego skutkuje jego obligatoryjną nieważnością. Sposobność odwołania rozrządzenia na wypadek śmierci jest konsekwencją panującej na gruncie prawa spadkowego zasady swobody testowania. Odwołanie testamentu może nastąpić w sposób dwojaki: wyrażnie (art. 946 k.c.) albo *per facta concludentia* (art. 947 k.c.)²⁵.

Analogiczne rozwiązania w zakresie odwołania testamentu funkcjonują w niemieckim systemie prawnym. Zgodnie z przepisem § 2253 k.c. n. spadkodawca może w każdej chwili odwołać zarówno całe rozrządzenie, jak i jego poszczególne dyspozycje. Czynność odwołania niemieckiego testamentu może nastąpić w drodze:

- 1) sporządzenia kolejnego rozrządzenia, pod warunkiem pozostawania jego postanowień w sprzeczności z dyspozycjami poprzedniego testamentu²⁶;
- 2) zniszczenia dokumentu przez testatora lub dokonania w nim zmian, z których wynika zamiar unieważnienia oświadczenia ostatniej woli²⁷;
- 3) cofnięcia przez spadkodawcę czynności prawnej złożenia testamentu notarialnego lub allograficznego do depozytu urzędowego po uprzednim pouczeniu testatora o skutkach wydania dokumentu oraz odnotowaniu tego faktu w treści pisma i aktach urzędowych²⁸.

²⁴ Szerzej na temat odwołania testamentu zob. m.in.: E. Skowrońska-Bocian, *Odwołanie testamentu* (w:) *Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Janusza Pietrzykowskiego*, red. Z. Banaszczyk, Warszawa 2000, s. 267 i n.; A. Mączyński, *La révocation du testament à la lumière de la loi sur le droit international privé et de la Convention de La Haye sur les confits de lois en matière de forme des dispositions testamentaires*, Polish Yearbook of International Law 1991–1992, t. 19, s. 86 i n.

²⁵ E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 18–19, 192 i n.

²⁶ Por. § 2254 w zw. z § 2258 ust. 1 k.c. n.

²⁷ Zob. § 2255 ust. 1 k.c. n. Warto też zaznaczyć, że ustawodawca niemiecki wprowadził domniemanie prawne, w myśl którego zniszczenie testamentu przez spadkodawcę lub dokonanie w nim określonych zmian stanowi *asumpt* do przyjęcia, że zamiarem testatora było unieważnienie rozrządzenia na wypadek śmierci (ust. 2).

²⁸ Tak zob. § 2256 ust. 1 k.c. n. Żądanie przez spadkodawcę oddania testamentu może nastąpić w każdej chwili, ale tylko osobiście autorowi oświadczenia ostatniej woli (ust. 2). Powołany sposób odwołania rozrządzenia *mortis causa* nie dotyczy testamentów holograficznych (ust. 3).

W doktrynie pojawiają się wątpliwości odnośnie do wskazania właściwego momentu, z jakim odwołanie wywołuje zamierzone konsekwencje prawne²⁹. Prawo polskie nie reguluje też wprost kwestii skutków prawnych odwołania czynności odwołania testamentu³⁰. W judykaturze przedstawiany jest pogląd, że odwołanie rozrządzenia odwołującego testament nie przywraca mocy prawnej rozrządzenia pierwotnie odwołanego³¹. Nie podzielam tego stanowiska. Uważam, że w obecnym stanie prawnym bardziej przekonujące, bo korelujące z zasadą *favor testamenti* i charakterem *mortis causa* czynności odwołującej testament jest twierdzenie, że testament odwołujący następnie odwołany nie pozbawia mocy prawnej pierwotnego testamentu, chyba że z towarzyszących temu zachowaniu okoliczności faktycznych wynika odmienna wola spadkodawcy³².

Poza sporem jest, że większość testamentów stanowi czynności prawne przysparzające. Wprawdzie przedstawiciele polskiej doktryny nie poświęcają zbyt wiele uwagi analizie testamentu pod kątem przysporzenia, jednak nie sposób podzielić stanowiska odmiennego³³. Zasadniczo testament prowadzi przecież do powiększenia majątku podmiotu innego niż ten, który dokonał czynności *mortis causa*. W wielu wypad-

²⁹ E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 18–19, 192 i n.

³⁰ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1985, s. 117, oraz J.S. Piątkowski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1979, s. 118. Problematykę charakteru prawnego odwołania testamentu przeanalizowali m.in.: S. Babiarski, *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2010, s. 91 i n.; K. Mularski, *Kilka uwag o odwołaniu testamentu*, M. Praw. 2005, nr 16, s. 795 i n.; J. Gwiazdomorski, glosa do uchwały SN z dnia 30 stycznia 1963 r., III CO 42/62, OSP 1964, z. 7–8, poz. 150; T. Justyński, glosa do postanowienia SN z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, PiP 2010, z. 12, s. 125 i n.; J. Wierciński, glosa do postanowienia SN z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, OSP 2011, z. 6, poz. 61, s. 418 i n.; M. Niedośpiały, glosa do postanowienia SN z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, PS 2012, nr 5, s. 132 i n.

³¹ Zob. uzasadnienie postanowienia SN z dnia 8 stycznia 2002 r., I CKN 482/00, OSNC 2002, nr 10, poz. 129.

³² Szerzej zob. M. Rzewuski, *Słów kilka o odwołaniu odwołania testamentu*, M. Praw. 2011, nr 24, s. 1347–1349. Por. też orzeczenie SN z dnia 7 marca 1952 r., C 235/52, PiP 1953, z. 10, s. 557.

³³ E. Skowrońska-Bocian wskazuje na szerszą analizę testamentu jako przysporzenia, dokonywaną przez przedstawicieli doktryny francuskiej (zob. I. Najjar, *Les liberalites. Theorie generale. Testaments-donations*, Paris 1973). W odniesieniu do przysparzającego charakteru testamentu wyodrębniono tu czynności zwane „szczodroślinościami”. Główną ich cechą jest to, że podmiot dokonujący określonego przysporzenia na rzecz innej osoby świadomie zrzuca się odpowiedniego ekwiwalentu z tego tytułu. Tak Autorka w powołanym opracowaniu.

kach taki jest właśnie cel spadkodawcy, bez względu na to, czy jego realizacja następuje w formie powiększenia aktywów, czy też ograniczenia pasywów spadkobiercy. Zazwyczaj odbywa się to w drodze uzyskania określonej korzyści majątkowej przez indywidualną osobę³⁴. Nie wszystkie jednak testamenty stanowią czynności prawne o charakterze przysparzającym. Nie można bowiem pomijać tak ważkich dyspozycji testatora, jak odwołanie testamentu czy wydanie polecenia niemajątkowego. Tego rodzaju czynności nie skutkują bynajmniej nabyciem korzyści majątkowej przez ich adresata, a mimo to – rodzą określone konsekwencje prawne. Niemniej jednak zdecydowaną przewagę pośród rozrządzeń testamentowych posiadają różnego rodzaju przysporzenia, poczynawszy od ustanowienia spadkobiercy, poprzez dokonanie zapisu, aż po wskazanie osoby wykonawcy testamentu³⁵.

Zasadniczo każda czynność przysparzająca posiada charakter kauzalny, o ile nie został on wyłączony wolą stron lub mocą przepisu szczególnego. Pojawia się jednak pytanie, czy reguła ta znajduje zastosowanie także w wypadku jednostronnej czynności prawnej, jaką jest testament?

Uwzględniając fakt, że ustawodawca w tej materii milczy, należy przyjąć, że wprowadzenie takiego ograniczenia zgodnie z *lege non distinguente* byłoby działaniem nazbyt rygorystycznym. Traktowanie testamentu jako czynności prawnej kauzalnej wydaje się więc uzasadnione. Okoliczność ta pociąga za sobą liczne następstwa:

- 1) wymóg istnienia jednej z przyczyn prawnych przysporzenia (*causa solvendi, obligandi vel acquirendi* lub *donandi*),
- 2) uzależnienie ważności dokonywanej czynności od istnienia przyczyny prawnej,
- 3) nieważność przedsiębranej czynności, spowodowana brakiem albo wadliwością *causa*³⁶.

Pozornie mogło by się wydawać, że spośród wymienionych przyczyn prawnych przysporzenia jedyną, która może znaleźć zastosowanie w przypadku testamentu jest *causa donandi*. Przejawia się ona w rezygnacji testatora z uzyskania określonego ekwiwalentu w zamian za przysporzenie dokonywane na rzecz spadkobiercy. Niektórzy przedsta-

³⁴ E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 19–20.

³⁵ Szerzej zob. M. Niedośpiał, *Testament allograficzny...*, s. 66–69.

³⁶ Por. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 19–20; W. Czachórski, *Czynności prawne przyczynowe i oderwane w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1952, *passim*.

wicie doktryny podnoszą jednak zasadnie, że w pewnych przysporzeniach testamentowych mogą występować również pozostałe dwie *causae*. W sytuacji bowiem, kiedy testator powoła do spadku osobę w zamian za przysporzenie na jego rzecz określonej korzyści majątkowej, będziemy mieli do czynienia z *causa acquirendi*. Z kolei gdy czynność taką autor podejmie w zamiarze zwolnienia się z ciężącego na nim obowiązku wynikającego z czynności prawnej (np. pożyczki) lub z ustawy (np. zachowku), przyczynę prawną przysporzenia będzie stanowić *causa solvendi*³⁷. W praktyce występowanie *causa acquirendi* i *solvendi* przy testamencie nie jest wcale takie rzadkie. Poza tym brak jest dostatecznych przesłanek przemawiających za ograniczeniem wymogu istnienia przyczyny prawnej analizowanego przysporzenia wyłącznie do *causa donandi*, choć ta ostatnia niewątpliwie dominuje. Z oczywistych względów podstawy prawnej testamentu nie może stanowić *causa cavendi*. Stosowanie tej ostatniej z uwagi na sposobność odwołania rozrządzenia *mortis causa* praktycznie w każdej chwili mijaloby się z istotą zabezpieczenia wierzytelności.

Kwestia ewentualnej wadliwości *causa* testamentu może być rozpatrywana w różnych aspektach. W sytuacji, gdy spadkodawca będzie posiadał mylne wyobrażenie o rzeczywistym stanie rzeczy (np. brak świadomości istnienia jego dziecka pozamałżeńskiego), stwierdzenie nieważności rozrządzenia nastąpi na podstawie art. 945 § 1 pkt 2 k.c., tj. wady oświadczenia woli w postaci błędu. Powołania innej podstawy prawnej będzie już wymagał przypadek, gdy testator dokona rozrządzenia swoim majątkiem w sposób sprzeczny z prawem lub zasadami współżycia społecznego. Wówczas zasadne będzie odwołanie się do przepisu art. 58 k.c., przewidującego sankcję bezwzględnej nieważności czynności prawnej dokonanej w powyższych warunkach. Podobnie przedstawiać się będzie sytuacja, kiedy spadkodawca zamieści w treści testamentu warunek sprzeczny z prawem lub zasadami współżycia społecznego, o ile warunek ten nie będzie dotyczył powołania spadkobiercy³⁸. W takim wypadku, zgodnie z dyspozycją art. 94 k.c., w zależności od rodzaju warunku dyspozycja ta spowoduje nieważność rozrządzenia (warunek zawieszający) lub nakaz traktowania go jak nieistniejącego (warunek rozwiązujący)³⁹.

³⁷ Szerzej zob. M. Niedośpiał, *Testament allograficzny...*, s. 74–89.

³⁸ Por. art. 962 k.c.

³⁹ E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 21–24.

Charakteryzując testament jako czynność prawną, należy mocno zaakcentować obowiązek sporządzenia go w formie prawem przewidzianej⁴⁰. Wymóg ten wynika z brzmienia art. 958 k.c., w którym wprowadzono sankcję nieważności testamentu sporządzonego z naruszeniem przepisów ustawy, regulujących jego formę. Zaledwie w sporadycznych przypadkach ustawodawca przewidział inny skutek wadliwości rozrządzenia⁴¹. Analogiczne rozwiązanie funkcjonuje w prawodawstwie hiszpańskim (art. 687 k.c. hp.). Natomiast we Włoszech skutkiem nieważności objęto tylko rozrządzenia dotknięte brakiem poświadczenia autentyczności dokumentu lub podpisu spadkodawcy na testamencie własnoręcznym oraz brakiem pisemnego potwierdzenia przez rejenta oświadczenia woli testatora lub podpisów obu podmiotów w przypadku rozrządzenia notarialnego (art. 606 k.c. wł.). Wystąpienie innych uchybień w zakresie formy włoskiego rozrządzenia może stanowić jedynie asumpt do fakultatywnego unieważnienia testamentu na żądanie osoby mającej w tym interes prawny⁴².

Rygoryzm formy wynika przede wszystkim z jednostronności i charakteru *mortis causa* testamentu. Nie sposób bowiem zapomnieć, że konkretne rozrządzenie wywołuje zamierzone skutki prawne dopiero po śmierci spadkodawcy, tj. w momencie, kiedy nie jest on już w stanie zweryfikować uprzednio złożonego oświadczenia woli. Dlatego wprowadzenie odpowiednich rygorów formalnych, które w możliwie najwyższym stopniu powinny uprawdopodobniać faktyczną wolę testatora, wydaje się w pełni zasadne⁴³. Jedynie w wyjątkowych sytuacjach odstępstwo od formy testamentu nie wpłynie na jego ważność. Dzieje się tak m.in. w przypadku konwersji⁴⁴ testamentu (np. allograficznego w ust-

⁴⁰ Por. J. Gwiazdomorski, *Formy testamentu...*, s. 713 i n.; F. Błahuta, *Kodeks cywilny...*, s. 1868; L. Stecki (w:) *Kodeks cywilny z komentarzem*, red. J. Winiarz, Warszawa 1980, s. 850 i n.; J. Kosik, *Testamenty holograficzne i inne a niegodność spadkobierców w prawie cywilnym* (w:) *Zagadnienia dowodu z ekspertyzy pisma ręcznego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1976, nr 148, s. 41 i n.; J.S. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, 1979, s. 124 i n.

⁴¹ Zob. art. 949 § 2 k.c.

⁴² Roszczenie o unieważnienie włoskiego testamentu przedawnia się z upływem lat 5 od momentu wykonania dyspozycji testamentowych.

⁴³ Por. E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 18.

⁴⁴ Konstrukcja konwersji nieważnej czynności prawnej służy poszanowaniu woli podmiotów przez wywołanie skutków prawnych zbieżnych tudzież zbliżonych do tych, które miała wywołać czynność nieważna. Konwersja może nastąpić w drodze normatywnej (np. art. 94, 964 k.c.) albo na podstawie orzeczenia sądu. Tak zob. S. Rudnicki (w:)